

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

Євген Бевзюк

МОВНЕ ПИТАННЯ ЯК МОДУС ЧЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (кінець XVIII — перша третина XIX ст.)

Стаття присвячена проблемі етнокультурного слов'янського ренесансу кінця XVIII — початку XIX ст. на прикладі чеського національного відродження. У цей період у середовищі західних слов'ян фактично сформувалася ціла плеяда патріотично налаштованих науковців, письменників, які працювали у напрямі відновлення соціальної функції мови та модернізації її літературного стандарту. Зростання вагомості національної проблематики у сучасній Європі робить дослідження цієї проблеми актуальним для розуміння витоків та перспектив розвитку цих процесів.

Ключові слова: *етнос, мова, модернізація, відродження, нація, культура, будителі.*

Слов'янське відродження — явище складне і займає одне з перших місць в історії слов'янських народів. З розквітом суспільно-політичної і культурної думки країн Східної та Центрально-Східної Європи піднесення суспільно-політичних процесів у минулому стають додатковим каталізатором для дослідження процесу слов'янського відродження як вагомий складової національного ренесансу. Особливе місце у процесі відродження західного слов'янства посіла мовна проблема, яка розглядалася у якості фундаментальної і джерела національного ренесансу.

Період, який характеризується поширенням ідей Просвітництва на території, що населяло західне слов'янство — час, коли активно модернізувалася мова та культура чеського і словацького народів.

Об'єктом нашого дослідження стало слов'янське відродження, що відбувалося на тлі загальної європейської національно-культурної модернізації. Предметом дослідження є мовна проблема періоду відродження як один із чинників процесу культурної модернізації.

Метою дослідження є вивчення генезису та значення мовної проблеми для розвитку процесу відродження на території західних слов'ян Австрійської імперії. Конкретні завдання даної роботи: розкрити генезис

розвитку процесу відродження західного слов'янства крізь призму наукової та культурної діяльності будителів; визначити зв'язок мовної проблеми, як складової культурної модернізації, із політичними процесами; виявити значення мовної проблеми для процесу становлення нації.

Методологічною основою праці стала сукупність загальнонаукових та історичних методів. Основним методом дослідження є історичний та системний аналіз, що дозволив висвітлити сутність еволюції мовної проблеми, розглянути процес культурної модернізації як динамічну систему, що поєднує етнонаціональне та суспільно-політичне.

Вивчення процесу слов'янського відродження має свої сталі традиції. Дослідники розглядали процес культурної модернізації у рамках «слов'янської проблеми», виділяли мовну проблему у якості основного питання процесу слов'янського відродження. Під мовною та літературною проблемою розумілося усвідомлення своєї ідентичності, бачення слов'ян у якості культурно-історичної спільноти, що володіє особливою формою духовної єдності і протиставляє себе іншим європейським спільнотам.

Широке дослідження слов'янської проблематики починається з 30–60-х рр. XIX ст., що було пов'язано з появою кафедр слов'янознавства. Увага до проблем мов та літератур слов'ян, міжслов'янських зв'язків стала результатом зростаючого інтересу Російської імперії до європейської геополітики. Загалом російську славістику XIX ст. можна охарактеризувати як слов'янофільську. Оцінку мовного та літературного ренесансу ми знаходимо у працях А. Буділовича, О. Гільфердінга, спільній роботі О. Пипіна та В. Спасовіча, яка містить основні факти з історії слов'янського національного відродження.

У радянській історіографії тема слов'янського ренесансу знайшла своє подальше наукове дослідження. Важливі кроки в осмисленні процесу слов'янського відродження були зроблені вченими-славістами І. Удальцовим, В. Дьяковим, О. Мильниковим, В. Фрейдзоном. Радянські історики підійшли до розгляду проблеми відродження, виходячи з методології формаційності соціально-економічних процесів в історії. Починаючи з 70–80-х рр. XX ст. намітився відхід від марксистської методології, виникли нові підходи до вивчення слов'янської тематики. Найбільш активно у цій галузі працювали І. Чуркіна, І. Лещиловська, Л. Лаптева, М. Досталь, І. Достян та інші.

Інтелектуальним проривом російської історико-славістичної школи у 1990-ті роки з питань висвітлення ключових пунктів етнорозвитку слов'янства варто вважати ґрунтовну науково-теоретичну дискусію щодо суті національного відродження у слов'янському світі, започатковану Т. Ісламовим та С. Фалькович — вченими з Інституту слов'янознавства і

балканістики РАН. Вони вельми аргументовано зазначають, що старі підходи виключають із цих процесів поляків, росіян, українців та білорусів, тому не варто твердити про загальнослов'янський характер «національного відродження» у ХІХ ст. Проблема слов'янського національного відродження знайшла своє відображення у сучасній українській історіографії. Внесок у вивчення та популяризацію славистичної тематики зробили такі вчені, як В. Чорній, Л. Зашкільняк, М. Кріль, М. Крикун.

Діяльність будителів відобразила масштабність епохальних європейських змін, а їх творча кар'єра була наповнена не тільки досягненнями та протиріччями, а навіть пошуком власної національної ідентичності. Достатньо пригадати, що багато будителів спочатку навіть не розмовляли рідною мовою, а більша частина патріотично налаштованих етнічних лідерів все життя продовжувала писати свої праці переважно німецькою. Наприклад, робочою мовою для делегатів Першого Всеслов'янського конгресу була німецька¹, а відомий чеський і словацький будитель Ян Коллар протягом усього свого життя надавав перевагу саме німецькій мові, як інструменту наукової комунікації.

Слід пов'язати початок процесу чеського національного відродження із інтелектуальним життям у Австрійській монархії кінця ХVІІІ ст. та відомим Патентом про віротерпимість (1781 р.) Йосипа Габсбурга. Цим указом Йосип ІІ ліквідував орден єзуїтів, ареною особливо прискіпливої уваги з боку світської держави стала початкова освіта. Указ став каталізатором духовної модернізації для багатьох соціальних верств населення, що проживали на Чеських землях. Частина малочисельної етнічної чеської шляхти (за статистичними даними загальна кількість чеських дворянських родів до кінця ХVІІІ ст. складала приблизно 300 сімей)², нова національна буржуазія і інтелігенція повернулися до етнічних витоків, національних традицій, а головне — до народного середовища, де ще зберігалася рідна мова як засіб спілкування. Діяльність Йосипа ІІ безумовно створювала атмосферу та справила вплив на процес слов'янського відродження. Його справедливо називали «справжнім сином своєї епохи, адже він ... поєднав непримиренні протиріччя: з одного боку — філантропія і гуманність, з іншого — свого роду жорстокість і самовладдя...»³. Його програма реформ стала найпосплідовнішим вираженням системи просвітницького абсолютизму. Саму ідеологію Просвітництва Йосип ІІ розглядав крізь призму модної для того часу теорії людської «рівності», що надавало різним народам Австрійської монархії певних прав і слугувало підставою для національного ренесансу. Ідеологію «Просвітництва» Йосипа ІІ вдало охарактеризував російський історик П. Мітрофанов, який зазначав: «Йосип ІІ ... був демократом до кінця нігтів і в усіх мешканцях своїх земель бачив лише одне — це слухняні

піддані, що платять податки»⁴. У цілому можна стверджувати, що формуванню національної чеської ідеї сприяла атмосфера австрійських реформ XVIII ст., але при цьому вони створювали як позитивні передумови для дозрівання чеської національної ідеї та культури, так і перешкоди цьому процесу, вимагаючи певних зусиль для їх подолання з боку етнічних слов'янських сил. Складність епохи, протиріччя реформ досить вдало охарактеризував О. Пипін. Він писав: «Правління Йосипа II у перший раз дало поштовх національній свідомості, хоча власне це і не входило до його мети....»⁵.

Незважаючи на те, що національні будителі походили не тільки з чеських, а й з німецьких провінційних родин, вони у своїй більшості активно підтримували реформи монарха. З цього часу поряд з німецькою державною мовою мешканці міст — бюргерство і дрібне дворянство — починають активно використовувати у повсякденному спілкуванні вербальну спадщину пращурів (хоча німецька продовжувала залишатися основною мовою науки). Для прикладу достатньо згадати Й. Добровського, який більшість праць, у тому числі й широко відому «Історію чеської мови і літератури»⁶, опублікував мовою титульного імперського етносу. При цьому відомий слов'янофіл О. Гільфердінг вважав, що книга стала внеском Добровського у справу чеського відродження, а її автор «першим нагадав всім слов'янам, що у них у всіх мова однакова, і тому, відповідно, вони всі — одне плем'я»⁷.

Реальний стан чеської національної гуманітарної сфери на початку другої половини XVIII ст. був досить жалюгідний. Формально чеська мова користувалася рівними правами з німецькою в діловодстві урядових установ Чехії. На практиці рідною мовою говорили лише простолюдини⁸. У структурі літературної творчості переважали твори релігійно-морального характеру. Самостійні або героїчні моменти чеської історії замовчувалися або спотворювалися. У якості методологічної парадигми панувало католицько-єзуїтське пояснення чеського минулого. До того ж невизначеність внутрішньої ідеології в державі Габсбургів кінця XVIII–першої половини XIX ст., її політичний стан дозволяє стверджувати, що мультиетнічна країна перебувала в умовах пошуку ідейної парадигми державного існування, а імперія та її амбіції підтримувалися скоріше військовою міццю, що на практиці і дозволяло презентувати країну у якості повноправного актора міжнародних відносин в умовах епохи «європейського концерту».

У таких суспільно-політичних умовах Геласій Добнер розпочав діяльність з систематизації існуючої церковної і політичної історії Чехії, плідно працював у якості бібліографа й археографа, що було вкрай важливо для становлення чеської національної ідеології, яка у той час

перебувала під тиском німецької культури, а знання з чеської історії були далекими від наукової систематизації. Про це писав у своїх листах із Праги П. Прейс: «Коротко сказати: чехи краще знають історію Швеції, ніж власну. Почуття історичне ... у чехів — п'яте колесо у возі. Це дуже боляче»⁹.

Добнер заклав основи критичного ставлення до наявних історичних джерел, хоча його новації на практиці важко сприймалися основною масою сучасників. Добнер — дослідник-полеміст. Його відповіддю на часопис Вацлава Гайка¹⁰, дослідження якого була досить популярним у якості джерела історичних знань, але містило багато надуманих фактів з чеського минулого, стала шеститомна праця «Монумена хісторика Богемие...»¹¹. Зібрання пронизане почуттям патріотизму. Дослідження виконувалося на основі рукописних джерел, але в цілому кількість і якість історичних праць з національної чеської історії залишалася недостатньою. Спостерігалось певне відставання від процесів становлення історичних знань, що відбувалися в інших країнах Центральної Європи. Специфікою та відмінністю чеського національного руху від схожих національних процесів, що мали місце наприклад у поляків або італійців, було те, що чеські етнічні території знаходилися повністю на теренах імперії Габсбургів, що надавало процесу германізації особливої глибини та масштабності. Крім того, перешкодою для розвитку чеського суспільного руху став відчутний вплив Контрреформації, що відверто не сприяло діяльності таких перших будителів, як Г. Добнер, І. Борн, Ф. Пельцель, А. Фойгт, Ф. Прохазка. Діяльність блискучого сузір'я ранніх будителів хронологічно співпадає із наступною хвилею ідей Просвітництва, що бере свій початок з 70-х років XVIII ст. Чеські будителі-просвітники відрізнялися від своїх попередників прихильністю до чеських національно-культурних традицій. Носії ж ранніх просвітницьких ідей переважно індиферентно ставилися до національної проблематики.

У цілому кінець XVIII ст. ознаменувався появою діяльних та творчих самодостатніх етнічних патріотів. До їх кола можна віднести Ф.М. Пельцеля. У 1773–1782 рр. Пельцель разом з Фойгтом та Борном випустили тритомний біографічний словник «Зображення чеських і моравських вчених і художників». Незважаючи на те, що перші два томи вийшли німецькою та латинською мовами, їх спільна праця стала вагомим внеском у справу презентації слов'янської культури європейському культурному товариству. Пельцель палко вітав скасування цензури, написав ряд статей з чеської історії, у тому числі такі відомі, як «Скорочена історія Чехії»¹². Для будителів чеська історія, культура ставала додатковим аргументом у захисті своїх етнічних прав. У 1775 р. Пельцель за дозволом цензури опублікував працю єзуїта Бальбіні «Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica», але широкий резонанс, відвертий інтерес

з боку чеської молоді до дисертації, а точніше до її змісту, що підкреслював самодостатність слов'янської культури, не міг не викликати певної стурбованості з боку офіційної влади. Незабаром уряд заборонив використання праці. Отже, регіональний, земський патріотизм таких будителів, як Ф. Пельцель, А. Фойгт, Ф. Прохазка, по-перше, далеко виходив за аристократичні рамки та готував підґрунтя для розвитку національної культури; по-друге, сприяв становленню та розвитку прогресивного напрямку чеської історіографії, літератури та мови.

Загалом же «філологізм» будителів, їхня характерна заангажованість саме мовно-культурною проблемою наприкінці XVIII ст. можна впевнено вважати елементом національного руху або адекватною формою прояву національної специфіки у процесі культурної модернізації. Національна мова стала для слов'янських будителів певним ідеологічним інструментом у боротьбі за збереження власної етнічної ідентичності, чому будителі приділяли виключну увагу. Не випадково, що саме цей аспект національного чеського і словацького руху так цікавив російських славістів. Наприклад, О.М. Бодянський так оцінив внесок одного із будителів у справу розвитку слов'янської лінгвістики, вважаючи її фундаментом збереження етнічності: «це — ціла бібліотека, жива енциклопедія всієї слов'янської ідеї та культури»¹³.

У першій треті XIX ст. мовна проблема з початкової організаційно-наукової форми поступово перетворювалася на інструмент боротьби за власні національні права. Нові віяння проникали до інтелектуальної етнічної слов'янської сфери, поширювалися у міщанських колах, серед духівництва та обмеженого кола вельмож і освіченої шляхти. Однак особливості соціально-політичної еволюції руху західного слов'янства, його відмінність від схожого німецького та угорського рухів, відзначилися поміркованістю суспільно-політичної позиції діячів епохи Просвітництва на західних слов'янських землях. Світоглядна позиція переважної частини слов'янської еліти відображала ідейні пошуки міщанських кіл та інтелігенції, і як правило, вона не характеризувалася революційністю настроїв, а навпаки визначалася політичною поміркованістю і зайвою заангажованістю освітянськими ідеями, проблематикою створення мовного та культурного образу слов'ян. Так, у руслі проблеми культурно-мовної модернізації слов'янства Я. Коллар написав відому проповідь «Позитивні риси слов'янського народу»¹⁴. У роботі Коллар сформулював своє визначення нації як товариства людей, об'єднаного однаковими звичаями та спільною мовою. Він переніс це визначення на всіх слов'ян, які проживали у 15 європейських країнах та відзначив такі їх специфічні духовні риси, як любов до своєї мови і терпимість до інших народів¹⁵.

До кінця XVIII ст. у Чехії фактично сформувалася ціла плеяда патріотично-налаштованих науковців, письменників, які працювали у

напрямі відновлення соціальної функції мови та її модернізації до літературного стандарту. Характеризуючи особливості формування літературної чеської мови, як фундаменту становлення чеської нації, слід зазначити, що мова стала фактором ідеології національно-визвольного руху чеського народу. Мовна проблема часу національного відродження, стала насамперед питанням загальної етнічної спільності, знаменником національної культури. Закономірну причину зростаючого інтересу до мовно-літературної проблеми у процесі становлення чеської нації необхідно шукати у специфіці історичної долі та своєрідності мовної ситуації Чехії XVII–XVIII ст. Вона характеризувалася наступними особливостями: обмежена сфера використання, лише побутова; звідси звуження соціального складу та відсутність стабільної літературної норми, культурний тиск з боку пануючого титульного етносу, що призводило до конкуренції чеської і німецької мов; білінгвізм міського населення; наявність діалектів на території поширення мови. Вказані особливості мовно-літературного розвитку чеської нації відбилися на змістовно-мовному наповненні процесу чеського відродження.

У подальшому мовний ренесанс з наступним створенням спочатку основ художньої, а потім і науково-популярної літератури, відобразив зростаючий рівень культурно-етнічних потреб суспільства, хоча нова друкована продукція продовжувала залишатися зорієнтованою на поки що нечисельну патріотичну частину аматорів-любителів слов'янської культури. До кола чеських національних будителів входили професор богослов'я К. Унгар, який видав твір Бальбіна «Bohemia docta», В.М. Дуріх, любитель слов'янської археології та Ф. Прохазка — мовознавець, що видав чеську католицьку Біблію, а в 1786 р. переклав із грецької і видав чеською Новий Заповіт. У цьому ж році він став директором празьких гімназій, а з 1807 р. — директором всіх гімназій у Чехії. Він сприяв відродженню чеської мови та виданням чеських літературних пам'яток¹⁶. Цей жанр наукової спадщини Ф. Прохазки має особливу вагомість як джерело, що демонструє належний рівень слов'янської інтелектуальної культури на теренах європейської цивілізації. Наголосимо, що в епоху слов'янського відродження культурний розвиток відбувався від локальної своєрідності до більш широкої етнотериторіальної інтеграції ідей на просторах Центральної і Південно-Східної Європи.

У цей час стає широко відомою діяльність філолога К.І. Тамма, який був автором такого відомого документу національно-патріотичної публіцистики часів чеського Просвітництва, як трактат «Захист чеської мови від злобних її кривдників»¹⁷. Він написаний у притаманному для ранніх будителів пафосно-патріотичному стилі і являє собою не політичний

документ, а звернення до національних почуттів молоді: «О, як вразити нашу завзяту молодь... Соромно, що ви (яка шкода!) незнайомі з мовою, що так дбайливо зберігалася пращурами...»¹⁸.

Концентрація наукової діяльності будителів на мовному аспекті відродження пояснюється тим, що наслідком двохсотлітньої політичної і культурної германізації став значний занепад чеської мови, яка перестала бути науковим засобом, а використовувалася лише на побутовому рівні у народному середовищі, переважно у сільській місцевості. Констатуючи жалюгідний стан і статус національної чеської мови, Тамм критично констатував наявність антимовної політики, що проводилася офіційною владою. Він писав: «Відомо, що ще три роки тому (1780) заведені були так звані висланці (тобто жандарми), ... якщо знаходили де-небудь якусь чеську книгу, хорошу або погану, хапали її і ледь зазирнувши до неї, відбирали її насильно ...»¹⁹.

Особливе місце у «сузір'ї раних будителів» посів чеський журналіст і видавець В.М. Крамеріус. Становлення на науковому терені та інтенсивна діяльність Крамеріуса співпали у часі з періодом проведення кардинальних реформ на землях, що знаходилися під скіпетром Габсбургської династії. Й. Добровський ввів Крамеріуса у коло патріотично налаштованих вчених і літераторів, які підтримували реформи Йосипа II, що сприяло просвітницькій діяльності. Творча діяльність Крамеріуса була характерною для раннього чеського націоналізму. У 1790 році він заснував власне видавництво і відкрив книжковий магазин «Чеська експедиція», який поступово став центром для чеської літературної богемі. За два десятиліття Крамеріус видав майже сто книжок для широкої народної аудиторії²⁰.

У 1785 р. Крамеріус влаштувався працювати у типографію Я.Ф. Шенфельда. Той видавав газету чеською мовою — «Шенфельдські новини». У 1786 р. Крамеріус став редактором цього періодичного видання, а влітку 1789 р. він розпочав уже власну справу. У чеській столиці Крамеріус видав «Імператорсько-королівську празьку поштову газету Крамеріуса». У 1791 р. вона була перейменована в «Імператорсько-королівську патріотичну газету Крамеріуса». Газета проіснувала аж до 1825 р. та користувалася у чеському середовищі значною популярністю з тієї причини, що проводила кампанію щодо захисту чеської мови та культури, містила різноманітну суспільно-політичну інформацію²¹.

Перші періодичні видання були наповнені ідеологією так званого «регіонального» або «земського» патріотизму, який можна охарактеризувати як ранню форму чеського націоналізму та патріотизму. Ідейний алгоритм видань визначався насамперед інтелектуальним розвитком незначного прошарку суспільства, який намагався відстояти самобутність

чеського етносу та відмінність його культури від пануючої німецької культури. До того ж у Чехії сприятливою умовою для національного відродження стала тенденція до загального зростання рівня грамотності населення. За статистичними даними, що містить збірка «Австрійська імперська статистика» («Österreichische Statistik»), у Чеських землях на початку XIX ст. чисельність безграмотних сягала майже 21 відсотки, а на початку другої половини XIX ст. вона скоротилася до 4 відсотків²². Таким чином, поширення у Чеських землях загальної грамотності позитивно подіяло на зростання культурного рівня населення, що ефективно вплинуло на всі сфери життя чеського суспільства.

Над усіма іншими представниками просвітницької патріотичної інтелігенції постає особистість, діяльність якої є фундаментальною для процесу національного відродження всіх західних слов'ян — Й. Добровський. У чеську науку патріарх славістики ввійшов скоріше як філолог, ніж як історик. Майбутній діяч епохи Просвітництва в Чехії народився поблизу Рааба (Дьєра) в Угорщині, у сім'ї австрійського вахмістра драгунського армійського полку, а тому з народження рідною мовою для маленького Йозефа стала німецька²³. Усе своє життя він плідно працював на науковій мовно-культурній ниві і став однією із найавторитетніших постатей чеського відродження. Надаючи оцінку особистому внеску Добровського у загальнослов'янську справу розвитку ідеї єдності російський славіст О. Гільфердінг зазначав: «Добровский створив панславізм і продемонстрував живу спорідненість усіх слов'янських мов. Його спадкоємці перенесли ідею панславізму в площину історичних наук і мовознавства»²⁴. Фактично мова із простого аспекту комунікативного спілкування набувала на рубежі XVIII–XIX ст., статусу засобу національного розвитку. З цього часу мова стала політичною зброєю і об'єктом політики. У першому випадку мова розглядалася і виступала у якості інструменту, що впливав на загальний стан розвитку суспільства, а його метою було досягнення певної соціально-політичної мети. У другому випадку політика визначала дію офіційної влади по відношенню до самої мови, що впливало і на політизацію процесу слов'янського відродження. Не випадково, що на тлі мовної проблеми виникає мовний панславізм Я. Геркеля, ідея літературної взаємності слов'ян Я. Коллара. Особисто Я. Геркель, розглядаючи мовне питання, дійшов до висновку щодо необхідності розвитку мови у напрямку створення єдиної слов'янської. Він писав: «слов'янські народи ... проявляють справжнє прагнення до спільного слов'янського письма ... тому, всупереч ... роз'єднаності з'являється у всіх слов'ян прагнення до літературно-мовної єдності або істинний «панславізм»²⁵. Ідею використання мови не тільки як комунікативного засобу, але й як засобу національного розвитку розділяв

Коллар. Він уважав, що мовно-літературна проблема окрім національно-культурного аспекту має і політичне забарвлення. Тому завданням будителів у вирішенні даної складової національного відродження мав стати вплив на мовно-літературну ситуацію у цілому, і на комунікативну поведінку членів мовної спільноти, як це відбувалося на практиці у інших титульних народів. Коллар для прикладу вказував на німців, які «вірно віддані одній національній літературі і різним німецьким ... урядам, саме так можуть діяти і слов'яни»²⁶. Таким чином, Геркель, Коллар, Добровський визнавали мову і відповідно літературу у якості не тільки культурної проблеми, але й політичної проблеми національного відродження. Не випадково, що Добровського, як загальнослов'янського політичного діяча, визнавав і офіційний імперський Санкт-Петербург. Так, державний секретар імператора Олександра I, а з часом член Державної ради Російської імперії О. Шишков надіслав на адресу Добровського посилку, в яку було вкладено диплом. У листі російський чиновник від імені Російської академії наук повідомляв Добровського про його обрання «почесним членом» академії²⁷.

На кінець XVIII — перше десятиліття XIX ст. припадає час інтенсивної наукової діяльності Добровського. Саме в ці роки були написані такі фундаментальні для національної чеської культури мовознавчі праці, як «Докладна граматики чеської мови», а також ґрунтовна праця «Основи старослов'янської мови». Мовні аспекти відродження чеської культури були доповнені цілим рядом його праць з чеської та давньослов'янської історії. Перу патріарха чеської славістики належить цілий цикл статей: «Критичний досвід очищення чеської історії від старих вимислів»²⁸. У 1779 р. світ побачив журнал «Щорічник чеської літератури» («*Böhmische Literatur auf das Jahr*»), у 1780 р. — «Щорічник чеської і моравської літератури» («*Böhmische und mährische Literatur auf das Jahr*»). Мовні праці Добровського відрізнялися від всіх попередніх подібних досліджень. Його граматики була на порядок вищою за науковим рівнем, ніж всі подібні попередньо створені граматики таких діячів початкового періоду епохи національного відродження, як Ф. Томса²⁹, Ф. Пельцель, Я. Неєдлі.

Добровського справедливо вважають головною фігурою національного відродження та грандом чеської просвітницької історіографії, який фундаментально розвинув, поглибив критичний метод до історичної розповіді (її змістовні контури були означені ще Добнером), зробивши його основою під час роботи над історичним матеріалом. Критицизм та фундаментальність наукового доробку Добровського позитивно позначилися на цілому поколінні чеської інтелігенції і науковців. Він як філолог сприяв модернізації чеської мови, поглибив історичний метод пізнання національної історії, що мало позитивне значення для чеського сус-

пільства загалом і сприяло ліквідації феодального розуміння історичного процесу та вело до становлення нового критичного методу суспільного пізнання.

У цілому, старанність чеських будителів дала плідний соціальний результат, що відбився на суспільній свідомості. Власне минуле, мова, народна література і культура перестали бути лише етнічною ознакою третього соціального прошарку — селян. На початку ХІХ ст. власні етнокультурні ознаки стали позитивно сприйматися представниками інших чеських соціальних верств. Загалом наукова і просвітницька діяльність чеської патріотичної інтелігенції стала помітною. Польський діяч національно-визвольного руху А. Міцкевич дав наступну оцінку чеським будителям: «Чеські вчені не схожі на антикварів інших країн ... вони працюють, як середньовічні монахи, відчують часто, як і вони, різноманітні потреби, при цьому закликають власну національність, як ті, до віри, і роблять свої дослідження із терпінням і поетичною думкою»³⁰. Безумовно, висока оцінка харизматичної діяльності чеських патріотів є певною мірою гіпертрофованою патетикою Міцкевича. На практиці, ідеологія будителів була наповнена змістом регіонального, земського патріотизму. Це було певним варіантом австрославізму і відповідало суспільно-політичній ситуації, що мала місце в Австрійській імперії. Ця ідеологія у цей період у жодному разі не передбачала формування програми політичної самостійності, а лише виборювала особливе положення Чехії в рамках Австрійської монархії Габсбургів. З часом чеські послідовники австрославізму, не відкидаючи монархію як форму правління, почали відстоювати ідею необхідності реформування дуалістичної Австро-Угорської монархії у троїсту державу, але ідея збереження імперської політичної структури залишалася фундаментальною для переважної частини чеських і словацьких будителів. І така обережна постановка проблеми у діячів слов'янського відродження — це цілком логічна відповідь на внутрішньополітичне життя, що мало місце в імперії Габсбургів ХІХ ст.

Лише на початку ХХ ст. на зміну «ідеології обережного австрославізму» прийшла практика радикального національного патріотизму, що забезпечило крах монархії Габсбургів. Знищення правлячого імператорського дому Габсбургів було спочатку результатом слабкості бюрократичної структури, а потім спричинило розвал самої бюрократичної імперської конструкції. До того ж наслідком зростаючої самоідентифікації чехів і словаків періоду національного відродження стала поява їхньої національної держави, фундаментальні витoki якої ми знаходимо у копіткій діяльності цілої плеяди етнічних слов'янських патріотів.

Таким чином, на рубежі XVIII–XIX ст. було закладено солідний фундамент процесу формування чеської національної культури. Копітка та результативна діяльність чеських «будителів» призвела до масштабних мовно-літературних зрушень в етнічному чеському середовищі. Не дивно, що повернення будителів до народної мови як до витоків національності міцно пов'язало просвітництво зі словесністю та культурою слова. Краса етнічних мовних форм сприймалася будителями в якості найважливішої частини витонченості та патріотизму людини. Разом з тим філологічна культура будителів аж ніяк не звелася лише до воскресіння й акцентування того, що було відомо їм з народних джерел. Навпаки, в області становлення національної мови та літератури ними був зроблений крок вперед величезної важливості. Завдяки цьому кроку будителів можна вважати творцями основ філології як науки. З цього часу мова стає предметом рефлексії, а робота з текстами, їх коментування, тлумачення, вивчення і суспільна емансипація мовних структур та літератури виявляються найважливішою частиною діяльності вчених-будителів.

¹ *К...ин М.И.* Славянский съезд в Праге в 1848 году. — С.-Пб.: Типография И.И. Глазунова, 1860. — 49 с.

² *Placht O.* Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16–18 st. — Praha, 1957. — S. 226–227.

³ *Нолькен Ю.Ф. фон.* [Донесения]. Император Иосиф II в России. Донесения шведского посланника Нолькена / Публикация и комментарии Я.К. Грота // Русская старина. — 1883. — Т. 40. — № 11. — С. 323.

⁴ *Митрофанов П.* История Австрии. — С.-Пб., 1910. — Ч. 1. — С. 127.

⁵ *Пытин А.Н., Спасович В.Д.* Обзор истории славянских литератур. — С.-Пб.: Изд. О.Д. Бакста, 1865. — С. 321.

⁶ *Dobrovský J.* Geschichte der bohemischen Sprache und Literatur. — Praga, 1792. — 219 s.

⁷ *Гильфердинг А.Ф.* Славянские народы в Австрии и Турции. Собрание сочинений: Статьи по современным вопросам славянским. — С.-Пб.: Печатня В. Головина, 1868. — Том 2. — С. 9.

⁸ *Thun. Josef Matthias.* Der Slawismus in Böhmen. Prag. I.G. Calve'sche Buchhandlung, — Praha, 1845. — S. 7.

⁹ Прейс — Куторге из Праги, 12 января 1840 г. // Письма П.И. Прейса. — С. 40.

¹⁰ *Václava Hájka z Libočan, Kronika Česká: Hájek Podle originálu z r. 1541 vydal Václav Flajšhans Nakl. — České Akademie, 1933.*

¹¹ *Králík O. Josef Dobrovský a Gelasius Dobner. Příspěvek k dějinám osvěcenské kritiky / Josef Dobrovský 1753–1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození. — Praha, 1953. — S. 387.*

¹² *Pelcl František Martin*. Kurzgefasste Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten. J.A. Hagen, 1774.

¹³ Бодянский — Погодину. Письмо. 20 февраля — 5 марта. Цит. по: Лаптева Л.П. Славяноведение в Московском университете в XIX — начале XX века. М.: Изд-во МГУ, 1997. — С. 46.

¹⁴ *Kollár Ján*. Nedělní, svátečné a příležitostné Kázně a Řeči. — I sv. — Pest, 1831.

¹⁵ *Kollár Ján*. Nedělní, svátečné a příležitostné Kázně a Řeči. — I sv. — Pest, 1831. — S. 499.

¹⁶ *Францев В.А.* Очерки по истории чешского возрождения. — Варшава, 1902. — С. 15.

¹⁷ *Kačer M. Václav Thám*. — Praha, 1965. — S. 95.

¹⁸ *Тамм К.И.* Защита чешского языка от злобных его хулителей / Хрестоматия по истории южных и западных славян: Учеб. пособие для вузов. В 3-х т. Новая история. Отв. ред. В.Г. Карасев. — Минск.: Университетское, 1989. — Т. 2. — 295 с.

¹⁹ *Пыпин А.Н., Данилович С.В.* Обзор истории славянских литератур. — С.-Пб.: Изд. О.Д. Бакста, 1865. — С. 321.

²⁰ *Удальцова З.В.* История Европы в восьми томах: Европа нового времени XVII–XVIII века. — М.: «Наука», 1988. — С. 342.

²¹ *Novotný J.M. Kramerius V*. — Praha, 1973. — S. 179–224.

²² Österreichische Statistik. — Bd. XXXII, N 3. — Wien, 1892. — S. XXXVIII, 176–185 / Рост грамотности населения в процессе капиталистического развития Чешских земель с конца XVIII в. до 70-х годов XIX в. / Вопросы первоначального накопления капитала и национальные движения в славянских странах. — М.: «Наука», 1972. — С. 271.

²³ *Палацкий Ф.* Биография Йосефа Добровского, пер. с нем. — М., 1838. — 270 с.

²⁴ *Гильфердинг А.Ф.* Развитие народности у западных славян / Собрание сочинений: Статьи по современным вопросам славянским. — Том 2. — С. 73.

²⁵ *Herkel J.* Elementa universalis linguae Slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiiis sufflata. — Budín 1826. — S. 3–4.

²⁶ О литературной взаимности между племенами и наречиями славянскими. Сочинение Иоанна Колара // Отечественные записки. — С.-Пб., 1840. — С. 3.

²⁷ *Шишков А.С.* Его высокопреподобию господину аббату Добровскому. 9 октября 1820 г. / Записки, мнения и переписка адмирала А.С. Шишкова. — Берлин: Издание Киселева, 1879. — Т. 2. — С. 380.

²⁸ *Dobrovský Josef*. Kritische Versuche, die ältere böhmische Geschichte von spätern Erdichtungen zu reinigen: Für die Abhandlungen der k. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Boriwoy's Taufe: zugleich eine Probe, wie man alte Legenden für die Geschichte benutzen soll. — Prag: Haase und Widtmann, 1803. — Bd. 1.

²⁹ *Toms Frantisek Bohumil*. Klaurenowy Powidky prelozene od Fr. Boh. Tomsy. — Praha: U Weronyly owdowele Sollowe, wedenjm J.H. Pospjssila, 1826; *Toms Frantisek*. Krwawy poklad: Truchliwa powjodka ze spisu Klaurenowych od Frant. Boh. Tomsy. — Praha: Nakl. M. Neureutra, 1836.

³⁰ *Kubka F.* Dobrovský a Rusko. Počátky vztahů česko-ruských a názory Josefa Dobrovského na Rusko. — Praha, 1926. — S. 27.

В статье рассматривается проблема этнокультурного славянского ренессанса конца XVIII — начала XIX вв. В этот период у западных славян сформировалась целая плеяда патриотично настроенных ученых, писателей, которые плодотворно работали в направлении восстановления социальной функции языка и модернизации своего литературного стандарта. Возрастающее значение национального вопроса в современной Европе привело к повышению интереса исследователей к проблеме этнического ренессанса.

Ключевые слова: *этнос, язык, модернизация, возрождения; нація, культура, будителі.*

The research is devoted to the study of ethnocultural Slavonic renaissance in the late XVIII — early XIX centuries. Among western Slavs this period is characterized by the fact that there were numerous patriotically oriented scientists and writers that worked on the renewal of the social function of language and modernization of its literary standard. Language became the object of empires' politics, the ideological factor of the national liberation movement for the western slavs.

Key words: *ethnicity, language, modernization, regeneration, natsiya, culture.*